

літературна традиція дає цінне уявлення про взаємодію між гендером, культурою та історією в тюркському світі.

Література:

1. Aitmatov, Chinghiz. *The Day Lasts More Than a Hundred Years*. Indiana University Press, 1988.
2. Butler, Judith. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge, 1990.
3. Crenshaw, Kimberlé. "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color." *Stanford Law Review*, 1991.
4. Emre, Yunus. *The Drop that Became the Sea: Lyric Poems*. Translated by Kabir Helminski and Refik Algan, Threshold Books, 1992.
5. Gilbert, Sandra M., and Susan Gubar. *The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*. Yale University Press, 1979.
6. Jockers, Matthew L. *Macroanalysis: Digital Methods and Literary History*. University of Illinois Press, 2013.
7. Pamuk, Orhan. *Snow*. Translated by Maureen Freely, Faber and Faber, 2004.
8. Sedgwick, Eve Kosofsky. *Epistemology of the Closet*. University of California Press, 1990.
9. Showalter, Elaine. *A Literature of Their Own: British Women Novelists from Brontë to Lessing*. Princeton University Press, 1977.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-356-2-22>

Левченко В. В.

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін
Одеського національного морського університету
м. Одеса, Україна*

РОЛЬ ОДЕСЬКОГО ІСТОРИКА О. Б. ВАРНЕКЕ У РОЗВИТКУ ТЮРКОЛОГІЇ В 1920-Х РР.

За довготривалий період розвитку історичної науки в Одесі ця галузь знань представлена змістом різних етапів, використанням різних методів дослідження, фахівцями різних напрямів тощо. Окреме місце

в самопізнанні історії історичної думки в Одесі займає період 1920-х рр., коли творчість істориків здійснювалася під впливом специфічних умов їх діяльності, залежало від прихильності до тих чи інших теоретичних основ науково-дослідної парадигми особливостей сприйняття політичних та ідеологічних поглядів. У такій атмосфері в цей період однією із складових розвитку історичної науки в Одесі стала поява історика, який проводив наукові дослідження в галузі тюркології – Олександр Борисович Варнеке (1904 – не раніше 1944).

Вивченню інтелектуальної біографії О.Б. Варнеке у літературі тюркологічної тематики не присвячено наукових статей та біографічних нарисів [14], які дають уявлення щодо його наукової спадщини, різних періодів життєдіяльності, тому бібліографія, присвячена одеському вченому-тюркологу, досі не має комплексного дослідження, за винятком двох статей енциклопедичного характеру [10; 11] та поодиноких згадок у наукових працях.

Саме на 1920-ті рр. припадає поява в інтелектуальному співтоваристві Одеси фігури О.Б. Варнеке. Він народився 7 серпня (25 липня) 1904 р. у сім'ї відомого філолога-класика, мистецтвознавця, історика театру та античної культури Б.В. Варнеке. Початкову освіту О.Б. Варнеке отримав удома, а середню в одній із гімназій Одеси. Початкова освіта під керівництвом батька дала йому можливість опанувати багато іноземних мов (читав польською, німецькою, англійською, французькою та латинською мовами). У 1921 р. він вступив до створеного цього року Одеського археологічного інституту, який проіснував лише один академічний рік. Тож 1922 р. О.Б. Варнеке перевівся на історичне відділення факультету професійної освіти Одеського інституту народної освіти (ОІНО), створеного 1920 р. на базі ліквідованого Новоросійського університету [9, арк. 114–115].

Після закінчення ОІНО 1925 р. працював учителем у трудових школах, а на початку 1927 р. подав заяву на вступ до аспірантури Одеської секції науково-дослідної кафедри історії української культури при ОІНО (керівник М.Є. Слабченко). Головне управління науковими установами НКП УСРР двічі «тимчасово» відклало його затвердження (останнього разу 10 жовтня 1927 р.) [13, арк. 138]. У зв'язку з цим він подав заяву на зарахування до аспірантури науково-дослідної кафедри Одеської Центральної наукової бібліотеки (керівник С.Л. Рубінштейн, у майбутньому відомий радянський психолог і філософ) та 6 грудня 1927 р. його було затверджено аспірантом [8, арк. 167]. С.Л. Рубінштейн високо оцінював наукові здібності молодого вченого, що він і відобразив у характеристиці: «Варнеке О.Б. відзначається великою старанністю та сумлінністю, має безумовні наукові навички та має схильність до серйозної роботи в бібліотеці.

З нього, варто сподіватися, вийде сумлінний співробітник наукової бібліотеки» [9, арк. 114–115].

Попри офіційне навчання в аспірантурі наукової бібліотеки О.Б. Варнеке залишався неофіційним учнем М.Є. Слабченка, до аспірантури якого через чиновницьку тяганину не зміг вступити. Під його впливом молодий вчений звернув інтерес до історії українських земель XIX ст., наслідком чого стали кілька опублікованих статей. Під час навчання в аспірантурі головним напрямом його наукових інтересів став розвиток залізничного транспорту другої половини XIX ст., при вивченні цієї теми він виявив якості сумлінного дослідника. Протягом 1927–1929 рр. на підставі архівних джерел підготував та опублікував статтю щодо історії залізниці на українських землях [2].

Паралельно з навчанням в аспірантурі з 1926 до 1930 рр. був членом багатьох науково-дослідних установ історичного профілю. Наприклад, членом та секретарем соціально-історичної секції Одеської комісії краєзнавства при ВУАН [4, с. 3], член Одеського наукового товариства при УАН, Українського бібліографічного товариства в Одесі. Найбільш плідною була його наукова діяльність у тюркській комісії (1929–1931) історико-етнологічного відділу Одеської філії Всеукраїнської наукової асоціації сходознавців, де з 27 грудня 1926 р. вважався співробітником, а з 25 квітня 1928 р. – дійсним членом. Пріоритетним аспектом його наукових досліджень в асоціації стала історія тюркомовного населення – ногайців, які входили до татарських державних утворень, а в 20-х рр. XVII ст. з'явилися у південноукраїнських степах. На засіданнях відділу він виступав із доповідями: 26 грудня 1926 р. – «Епізод з боротьби Росії за Перські ринки», 15 грудня 1928 р. – «Перехід ногайців Молочної Води до хліборобства». Захоплення сходознавством призвело до того, що його було запрошено до II Українського з'їзду сходознавців, який проходив у Харкові 1–6 листопада 1929 р. [13, арк. 138]. На з'їзді він анонсував виступ із доповіддю на тему «Класова боротьба серед ногайців у XIX столітті», але з невстановлених причин доповідь не була зачитана [5, с. 7, 17, 20, 22].

Ключовими науковими працями О. Б. Варнеке в галузі тюркології є дві статті – «До соціально-економічної історії таврійських ногайців» [1] і «Класова боротьба серед ногайців на початку XIX ст.» [3]. У першій роботі він представив перший етап перебування таврійських ногайців у складі Російської імперії, соціально-економічні чинники їхньої інтеграції до соціальних верств населення північно-причорноморських земель у період XIX – початку XX ст., еволюцію у веденні сільського господарства – перехід від натурального скотарства з незначним

землеробством до осілого землеробства, що сприяло налагодженню економічних зв'язків із західноєвропейськими ринками на рівні з іншими етнічними групами, що проживали на півдні Російської імперії. У другій статті він охарактеризував соціальні реформи в середовищі ногайців, які ліквідували соціальну перевагу мурз та духовенства як двох привілейованих верств суспільства та перехід влади до рук ногайської торгової буржуазії, що сприяло їхньому соціально-економічному домінуванню.

Незважаючи на активні наукові дослідження під керівництвом М.Є. Слабченка, О.Б. Варнеке спіткала доля деяких його колег, які внаслідок пошуку більш авторитетної підтримки в науці залишали Одесу та виїжджали до Києва. Так само склалася доля О.Б. Варнеке, який наприкінці 1920-х рр., у пошуку вагомшої підтримки у науковому співтоваристві, зблизився з М.С. Грушевським та представниками його наукової школи. 30 квітня 1929 р. ним було зроблено доповідь в історичній секції ВУАН на тему «До історії українських міст у другій половині XIX ст.», а до збірника «Полуднева Україна» надав дві статті – «Поява залізниць у Донбасі» і «До історії становища робітництва в Донбасі в першій половині XIX ст.». Активна наукова діяльність О.Б. Варнеке також як і багатьох інших колег було перервано через втручання радянської влади у наукову сферу. На початку 1930-х рр. його було заарештовано [11, с. 89].

Період 1930-х рр. в його біографії через не виявлені матеріали дослідити не вдалося. У багатьох сучасних енциклопедичних статтях вказується, що його життя закінчилося 1938 р. [10; 11], хоча це не відповідає дійсності. У період окупації Одеси німецько-румунськими військами у 1941–1944 рр. О.Б. Варнеке продовжив свою діяльність у бібліотечній сфері [12]. У цей час він завідував Головною центральною бібліотекою Одеси, яка знаходилася на розі вулиць Троїцької та Преображенської [6] (сучасна Обласна бібліотека імені М.С. Грушевського). У проведених у вересні 1943 р. організаційних зборах з відновлення Одеського товариства історії та старожитностей (1839–1922) при Одеському університеті його було обрано секретарем-асистентом [13, арк. 138]. Після входження до Одеси військ Радянської армії у квітні 1944 р. доля О.Б. Варнеке залишається невідомою. Біографія та інтелектуальна спадщина О.Б. Варнеке заслуговує на подальше комплексне дослідження, з детальним вивченням усіх напрямів його наукової діяльності, зокрема у галузі тюркології.

Література:

1. Варнеке О. До соціально-економічної історії таврійських ногайців. *Східний світ*. 1929. № 3. С. 137–146.
2. Варнеке О. Залізничне будівництво на Україні в 1860-х рр. *Записки Одеського наукового при Української Академії наук товариства. Секція соціально-історична*. 1927. Ч. 1. С. 5–22.
3. Варнеке О. Класова боротьба серед ногайців на початку XIX ст. *Східний світ*. 1930. № 12. С. 157–162.
4. Вісник Одеської комісії краєзнавства при Українській академії наук. Секція соціально-історична. Ч. 4–5. 1929.
5. Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства. Одеська філія. 1926–1930. Одеса, 1930.
6. Городские библиотеки. *Одесская газета*. 1943. 26 травня.
7. Державний архів Одеської області (ДАОО). Ф. Р-39. Оп. 1. Спр. 3.
8. ДАОО. Ф. Р-39. Оп. 1. Спр. 56.
9. ДАОО. Ф. Р-39. Оп. 1. Спр. 168.
10. Зелінський А. Варнеке Олександр Борисович. *Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: біобібліографічний словник*. Київ : Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського НАНУ, 2011.
11. Левченко В. В. Варнеке Олександр Борисович. *Одеські історики. Т. 1 (початок XIX – середина XX ст.)*. Одеса, 2009. С. 88–90.
12. Левченко В. В. Діяльність вчених-істориків Одеси в період німецько-румунської окупації (1941–1944 рр.) та їх доля. *Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри*. Одеса, 2011. С. 233–239.
13. Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечнікова. Архів В. С. Фельдмана і О. Ю. Ноткіної. К. 28. Од. зб. 125.
14. Урсу Д. П., Музичко О. Є. Етапи та особливості розвитку сходознавства в Одесі у середині XIX–XX століттях. *Східний світ*. Вип. 2–3. 2013. С. 92–118.